

ні зі значущими іншими, втрата ідентичності, а також роз'єднання з самим собою і своїм психічним досвідом. Позиція самовідчуження – це відчуття неповноти, обмеженості, ущербності свого «Я», супроводжуване негативними емоціями. А професійне відчуження – це багатофакторне явище, яке зумовлене смисловими і ціннісними конфліктами особистості в професійній сфері, нестійкістю життєвої позиції особистості, відсутністю реальних життєвих цілей у професійній діяльності, униканням відповідальності за події власного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / Безносков С. П. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
2. Леонтьев Д. А. Новые горизонты проблемы смысла в психологии / Д. А. Леонтьев // Материалы международной конференции. – М. : «Смысл», 2005. – С. 36–48.
3. Мадди С. Р. Смыслообразование в процессах принятия решения / С. Р. Мадди // Психологический журнал. – Т. 26. – 2005. – С. 92.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 23. – С. 188–192.
5. Силаева А. А. Структурно-функциональная модель отчуждения подростков / А. А. Силаева // Вестник МГОУ. – Серия «Психологические науки». – М., 2007. – №3.
6. Титаренко Д. С. Деформация механизмов психологической защиты личности у спасателей МЧС Украины / Д. С. Титаренко // Коченовские чтения «Психология и право в современной России». – С. 265–266.
7. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // Сумерки богов. – М. : Изд-во политической литературы, 1989. – 109 с.
8. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Фромм Э. – М. : Транзиткнига, 2005. – 571 с.

УДК 159.9.316.6

Слободяник В.І. канд.т псих. наук, заступник декана гуманітарного факультету ЛДУ БЖД, м.Львів

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА

В статті розглядається теоретичні аспекти формування особистості курсанта навчального закладу системи ДСНС. Описуються соціально-психологічні чинники, які формують особистість. Розглядаються три стадії розвитку особистості як процесу входження її в різні соціальні групи

Ключові слова: курсант соціальна група, навчання, особистість, фрактал.

В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования личности курсанта учебного заведения системы ДСНС. Описываются социально-психологические факторы, которые формируют личность. Рассматриваются три стадии развития личности как процесса входения ее в различные социальные группы

Ключевые слова: курсант социальная группа, обучение, личность, фрактал.

Вступ. Формування особистості людини триває все життя, втім період навчання у вищому навчальному закладі відіграє особливу роль у цьому процесі. Саме в цей час у курсанта закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він увійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Тому питання особистісного становлення курсантів в аспекті їхньої професійної діяльності має постійно знаходитися в центрі уваги вищого навчального закладу. Для цього система навчально-освітнього процесу повинна бути побудована на ґрунті гармонізації розвитку курсанта і як особистості, і як фахівця.

Сучасна вітчизняна психологія має в своєму арсеналі значну кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного розвитку студентів та курсантів у взаємозв'язку з їхньою професіоналізацією. В контексті специфіки навчального віку як важливої стадії розвитку особистості цю проблему розглядали Б.Ананьєв [2 ст.220-221], О.М. Леонт'єва [2 ст.219-220], Д. Дворяшин, Н. Пейсахов, О.Степанова. З'ясуванню сутності, етапів і детермінуючих чинників становлення особистості присвятили свої дослідження К.Абульханова-Славська [1 ст.299], В. Бодров, Є. Клімов, А.Маркова. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е.Зеєр [3], Т. Кудрявцева, Б.Ломов. На сучасному етапі особливого значення набуває потреба особистісного підходу щодо формування особистості фахівця-професіонала, розвитку його професійної самосвідомості (І.В.Дубровіна, Л.В.Долинська, С.Д. Максименко, Н.В.Чепелева та ін.).

Врахування у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу особливостей психосоціального та особистісного розвитку курсантів є важливим напрямом вдосконалення взаємодії в системі "викладач - курсант" на основі рефлексивно-особистісного підходу. Знання особливостей особистісного становлення курсантів із перспективною проекцією на професійну діяльність у майбутньому і стало предметом нашого аналізу.

Теорії розвитку та формування особистості дітей та дорослих на даний момент розвитку людства ще не повністю і недостатньо добре розроблено. Сьогодні практично немає якоїсь єдиної теорії, здатної дати чітке уявлення про дану проблему.

Викладення основного матеріалу дослідження. Найважливішою соціально-психологічною проблемою, яка може виникнути в процесі навчальної діяльності в курсантів, які навчаються у вищих навчальних закладах ДСНС України є проблема морального дорослішання, однією з найголовніших причин цього є перехід юнака від повної батьківської опіки до лав курсантського середовища, в якому курсант має себе відчутти частиною (структурною одиницею) групи (взводу), курсу, факультету і в цілому всього університету, тобто курсант як і всі майбутні офіцери має одночасно поєднувати службову діяльність та навчання.

Ця проблема вивчалася представниками різних наук, і тому розроблені різноманітні підходи:

1. Так, у межах діяльнісного підходу було розроблено теорію розвитку особистості як процесу входження її в різні соціальні групи (О.В. Петровський). Цей процес охоплює три стадії:

- а) адаптації;
- б) індивідуалізації;
- в) інтеграції.

Тобто спочатку людина пристосовується до групи (родина, дружня компанія, група(взвод) тощо), потім демонструє свою індивідуальність і після цього зливається з групою, починаючи трансформувати її життєдіяльність.

2. Системний підхід. Припускає одночасне вивчення всіх аспектів розвитку та формування особистості курсанта, а також допомагає зрозуміти їхній взаємозв'язок та взаємозумовленість.

Система – це сукупність частин (підсистем) та їхніх взаємозв'язків, взаємовпливів і взаємодій. Кожен із нас – це цілісна система, яка складається з різних підсистем. Як у психологічній системі, у нас є фізична, розумова, соціальна та емоційна підсистеми. Цей системний підхід ми порівнюємо з розвитком та формуванням особистості дитини, тому що курсант, який вступив до вищого навчального закладу теж формує та розвиває свої особистісні характеристики в процесі навчання, і якщо їх розвивати та формувати в правильному напрямку, то це суттєво впливає на позитивну успішність під час навчання у вищому навчальному закладі ДСНС України.

Основна вимога системного підходу – розглядати особистість як цілісну істоту, цивілізовану особу в найрізноманітніших її стосунках з навколишнім світом: родиною, друзями, групою(взводом) та іншими соціальними інституціями. Зрозуміти курсанта ми зможемо лише тоді, коли вивчимо його взаємини в родині, суспільстві, нарешті, якщо ми ще вивчимо і зрозуміємо, крім соціального, і фізичне середовище, що його оточує.

Головною метою та завданням вищої освіти є підготовка висококваліфікованого фахівця та розвиток і формування особистості юнака (курсанта), який вступив до вищого навчального закладу. Вирішення цих задач можливе через пошук оптимальних умов організації навчальної діяльності курсантів, які впливають на особистісні характеристики курсантів вищих навчальних закладів ДСНС України на їх успішність у навчанні. [1 ст.329-335]. Практика показує, що єдність навчання та виховання, їх взаємопроникнення становлять психологічну основу всебічного розвитку та

формування особистості курсанта. Через навчальну практику можливо впливати на становлення та розвиток особистості майбутнього фахівця.

3. Інтегральний підхід. Відповідно до нього, наша психічна активність має

кілька вимірів, розмірностей, аспектів, рівнів, інстанцій та ін. Ці складові можуть перебувати в одному ряді, утворювати ієрархії або належати до якісно різних субстанцій. Ряд утворений з них, має фрактальний, орієнтальний (векторний), цілеспрямований характер, прагне до деякої граничності.

Фрактал – це нелінійна структура, яка зберігає себе незалежно від зміни масштабу і володіє пов'язністю. Він здатний мати ірраціональну розмірність, завдяки чому може поставати як спосіб організації взаємодії просторів різної природи і розмірності. З позицій фрактального підходу можна розглядати індивідів (особистості) як монади, що взаємодіють на основі резонансу. При

цьому самому особистість слід розглядати як множину або систему субособистостей, а соціум – як безліч або систему особистостей.

Інтегральність виявляється як мінімум в активності, пов'язаності, цілісності, синергетичності й акмеологічності.

Різноманіття вияву модальностей складається з таких підсистем:

- якісної (емоцію) – зразки, емоції, почуття;
- аналітичної (рацію) – семантичні значення, уявлення, думки;
- субстанційної (інтуїцію) – символічні значення, передчуття, надії, вірування, ідеали;
- буттєвої (екзистенцію) – існування, переживання;
- діючої (працію) – поведінкові акти, дії вчинки; [4 ст. 924].

Всі ці вище перераховані системи та підсистеми впливають на розвиток та формування особистості, які в подальшому також впливають на особистісні характеристики курсантів вищих навчальних закладів ДСНС України на успішність у навчанні.

Особливістю формування особистості курсанта є те, що за Л.С.Виготським його можна віднести до не проформованого, тобто такого, кінцеві форми якого не є визначеними, які існують в суспільстві. Крім того, у науковій літературі робляться спроби визначити об'єктивний критерій розвитку та формування особистості курсанта вищого навчального закладу ДСНС України стикаючись з цілком зрозумілими ускладненнями. В психології є декілька понять, що безпосередньо пов'язані з цим і можуть допомогти прояснити. Це поняття зрілості, самоактуалізації та самореалізації. У науковій літературі з психології розвитку людини існує два суттєво відмінних погляди на розуміння зрілості:

зрілість - це певний віковий період у житті людини;

зрілість - це характеристика високого розвитку певних психічних функцій.

Психологічна зрілість курсанта характеризує високий рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, що забезпечує високий рівень функціонування курсанта в процесі навчання, його готовність аналізувати і усвідомлювати події і явища зовнішнього світу.

Отже, особистісна зрілість на відміну від психологічної виявляє рівень самопізнання, саморозуміння і характеризується якісним новоутворенням - здатністю до самопізнання.

Відмінність особистісної зрілості від соціальної у тому, що остання передбачає відповідність самопрезентації і поведінки людини вимогам та очікуванням суспільства, відповідальне виконання нею певних соціальних ролей за певним сценарієм. Змістом же особистісної зрілості є відповідальна побудова власної ролі відповідно до загальних моральних принципів та особистої місії.

Втім, чим більш зрілою з психологічної та соціальної точки зору є особистість, тим більше зростає його здатність до подальшого розвитку, Б.Г.Ананьєв констатує : "...настання зрілості людини як індивіда (фізична зрілість), особистості (громадська), суб'єкта пізнання (розумова зрілість) і праці (працездатність) в часі не співпадають, і подібна гетерохтонність зрілості зберігається у всіх формаціях". [4 ст.262].

В роботах К.Г.Юнга для позначення процесу особистісного зростання використовується термін "індивідуація" [5 ст.43], що означає "шлях до себе", або "самореалізацію", метою якої є набуття внутрішнього стрижня, усвідомлення людиною певного центру в його психічному бутті, що дозволяє йому більше не пов'язувати своє майбутнє, своє щастя, а іноді і своє життя із зовнішніми посередниками: обставинами, навчанням, ідеями, іншими курсантами, офіцерами тощо.[6 ст.208]

Цілісна особистість передбачає "впізнавання і відповідальність за своє цілісне буття, за його хороші і погані сторони". З психотерапії походить і визначення поняття само актуалізації [5 ст.108-109], (А. Маслоу) і особистості що самоактуалізується, подібне до понять "повністю функціональної особи" (в феноменологічному підході К. Роджерса), "аутентичної особи" (в гештальт-терапії Ф.Б.Перлса) та ін. О.С.Штепою [6 ст.26-32] був проведений контент-аналіз переліків особистісних характеристик особистості, яка продуктивно розвивається за роботами К.Юнга, В.Штерна, Е.Фромма, В.Франкла, Л.Сева, А.Менегетті, Р.Ассаджолі, А.Бандури, К.Роджерса, А.Маслоу, Е.Шострома, Дж.Стівенса, Р.Кегана, А.Елліса, К.Нарахно, Ф.Перлза, П.Вайнцвайга, К.Холла та Г.Ліндсей, Б.Лівехуд, С.Холідея та М.Чандлера, Н.Богданова, А.Реана та Н.Бордовської, Ш.Блера, Д.Сюпера, Е.О.Клімова. Виведені риси названі "пропріумом зрілої особистості":

- 1) синергічність;
- 2) автономність;
- 3) контактність;
- 4) самоприйняття;
- 5) креативність;
- 6) толерантність;
- 7) відповідальність;
- 8) глибинність переживань;
- 9) здатність до децентрації та наявність власної життєвої філософії.

Змістовно ці особистісні характеристики є такими:

- Синергічність - характеризується здатністю до цілісного сприйняття світу та оточуючих людей, здебільшого курсанти, до розуміння взаємопов'язаності суперечностей;

- Автономність - виявляється у вмінні довіряти власним судженням та діяти відповідно до них, наявності власної, незалежної від оточення системи цінностей;

- Контактність - характеризує здатність до швидкого встановлення глибоких контактів з людьми;

- Самоприйняття - безоцінно позитивне ставлення до себе, незважаючи на існуючі недоліки;

- Креативність - здатність до загостреного сприйняття дисгармонії, створення чогось нового, чого раніше не було, творча спрямованість;

- Децентрація - здатність розглядати явища з різних точок зору, розуміння і прийняття того, що інші люди можуть сприймати щось по-іншому, уміння відтворювати точку зору іншого;

- Толерантність - терпимість до різних думок, неупереджене ставлення до людей та подій;
- Відповідальність - визнання себе автором певного вчинку і прийняття на себе його наслідків;
- Глибинність переживань - відчуття гармонії зі світом, здатність до вершинних - особливо радісних - та "плато переживань", за яких набувається нове ставлення до світу;
- Життєва філософія - усвідомлення людиною власної реальності у контексті оточуючого світу у пошуку сенсу життя. Змістовними характеристиками життєвої філософії є життєва позиція, життєві принципи та життєве кредо.[6 ст.28].

Перші п'ять рис на думку О.С.Штепи є яскравою ознакою особистості, що самоактуалізується. Проте, лише за достатньої вираженості наступних рис можна говорити про те, що особистості, які самоактуалізуються, не обов'язково є зрілими. У той же час сама по собі самоактуалізація є одночасно ознакою і процесом кристалізації пропріуму зрілої особистості.

Висновки . Узагальнюючи сказане, автор (О.С.Штепа) робить висновок, що особистісна зрілість характеризується процесом внутрішньоособистісної трансформації, джерелом якого є потреба особистості у самоактуалізації та відчутті ідентичності. Конструктивність процесу забезпечується самопослідовністю особистості, а продуктивність - її оптимальним рівнем довіри до себе. Результатом трансформації і змістом особистісної зрілості є відповідальна побудова людиною власної концепції життя згідно з загальними моральними принципами та особистою місією. [6 ст.28]

ЛІТЕРАТУРИ:

1. І.М. Мостова Першокурснику: Поради психолога.- Київ. Тандем, 2000- 76с.;
2. О.Г. Мороз Педагогіка і психологія вищої школи: Навч. Посібник для молод. виклад, аспірантів і майбутніх майстрів/ О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко. М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Ін-т вищ. освіти АПН України.- Київ, 2003- 267ст.;
3. Пинаева С.Е., Андреев Н.В. Личностное и профессиональное развитие в период зрелости // Вопросы психологи
4. В.В. Радул Соціально-професійне становлення особистості:/Монографія/ За ред. В.В. Радула.- Кіровоград: Імекс ЛТД, 2002.-263ст.;
5. Шляхи підвищення ефективності навчальної діяльності студентів.// Наукові записки. Випуск 27. К.-2006р. ст. 329-335.
6. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості //Практична психологія та соціальна робота. - 2004.- №2. - ст.26-32.